

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Naziv originala:

A. C. Grayling

THE HISTORY OF PHILOSOPHY

Original English language edition first published by Viking, an imprint
of Penguin Books Ltd, London

Copyright © 2019 by A. C. Grayling

The author has asserted his moral rights

All rights reserved

Translation Copyright © 2023 za srpsko izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-04706-6

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od
drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u
potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva
životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

E. K. GREJLING

ISTORIJA FILZOFIJE

Preveo Marko Rančić

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2023.

Predgovor

Ovaj pregled istorije filozofije namenjen je i opšte zainteresovanom čitaocu i onima koji bi da izučavaju filozofiju. Navedeni su i valjani stručni radovi posvećeni zasebnim periodima u istoriji filozofije za one koji bi da svoje znanje prodube, i nadam se da će predstojeće stranice podstaći neke čitaoce da se dohvate tih radova, a naročito primarnih filozofskih tekstova. Nisu svi filozofski klasici prekriveni neprozračnim velom stručnosti i terminologije, kao što je to slučaj sa isuviše savremenih filozofskih tekstova, što je i samo unekoliko posledica skorašnje profesionalizacije ove discipline. Nekada se podrazumevalo da će se filozofske ideje ticati svih obrazovanih. Autori poput Dekarta, Dejvida Hjuma i Džona Stjuarta Mila pisali su, u skladu s tim, za sve, a ne samo za uskostručne profesionalce.

Ispričati priču o filozofiji znači uputiti poziv i otvoriti vrata, baš kao Bertrand Rasel u *Istoriji zapadne filozofije*, knjizi koja je – budući napisana vrcavo i kristalno jasnim jezikom, premda ne uvek i precizno – prikladno i nepristrasno gotovo dostigla status klasika. Sve to na stranu, bila je to knjiga u kojoj sam kao učenik uživao, kao i u njenoj devetnaestovekovnoj prethodnici – *The Biographical History of Philosophy* Dž. H. Luisa. O vrednosti ove dve knjige svedoči to što ih je, iako je prošlo toliko vremena otkako su napisane, i dalje moguće čitati sa uživanjem, i pored svesti da je eksplozija u skorijem izučavanju filozofije pridodala mnogo toga našem razumevanju istorije filozofije, i što je i sama istorija filozofije u međuvremenu narasla i nabujala. U onome što sledi, nastojaću da se dostignuće ovih dveju knjiga ponovi i za naše vreme, i da se taj poduhvat nadogradi osvrtnom ne samo na zapadnu tradiciju (premda, u najvećoj meri) već i dalje, na druge velike filozofske tradicije – na indijsku, kinesku i arapsko-perzijsku – makar to ostalo i na nivou pregleda, kako bi se uspostavila poređenja.

Jasno je da istorijski pregled nema ambiciju da pruži iscrpnu analizu mislilaca i tema o kojima govori. Da bi se to učinilo, mora se poći od primarnih

izvora i naučnih radova o njima. Ipak, ne nameravaju svi čitaoci da nastave s posvećenim proučavanjem filozofije i upravo je radi takvih čitalaca važno pružiti pouzdan prikaz mislilaca i rasprava, od kojih je velika istorija filozofije i sačinjena. Taj cilj se ovde nikada ne gubi iz vida.

Moj metod je, sledstveno, da glavne filozofske ličnosti i ideje predstavim onoliko jasno i sažeto koliko mogu. Fusnote su svedene na minimum, i skoro sve su ili digresije ili dodatna objašnjenja, ne i reference na tekstove. U tu svrhu služe bibliografije u kojima su navedeni glavni tekstovi na koje se pozivam, kao i dela koja će čitaoca odvesti dalje.

Kada se piše o filozofskim idejama, gotovo je nemoguće odoleti iskušenju da se o njima raspravlja i debatuje, da se kritikuju i brane, jer je upravo to sama bit filozofije. Ipak, u knjigama ove vrste tom iskušenju mora se u što većoj meri odoleti, ne samo zbog toga što bi to u protivnom značilo višestruko uvećati obim knjige već i zato što to nije njen glavni cilj. Povremeno je pak bilo nužno objasniti *zašto* su implikacije određenih ideja nekog filozofa bile uticajne i izazivale rasprave, tako da element evaluacije ne izostaje u potpunosti.

Zahvalnice

Dugujem zahvalnost kolegama na Novom koledžu humanistike, naročito dr Naomi Gulder i dr Dejvidu Mičelu, kao i prijateljima i kolegama na Odseku za filozofiju, koji su celo iskustvo učinili tako plodonosnim: Sajmonu Blekbernu, Danijelu Denetu, Piteru Singeru, Kristoferu Pikoku, Kenu Džimsu, Stivenu Pinkeru, Rebeki Goldstajn i pokojnom Ronaldu Dvorkinu. Zahvalnost dugujem i Danijelu Kruu iz *Viking Pingvina*, Bilu Svensonu, koji je pokrenuo priču o ovoj knjizi, zatim Ketrin Klark i Moli Čardž, kao i mnogim studentima koji su me tokom godina naučili tako mnogo o misliocima i idejama obrađenim na stranicama koje slede, dokazujući tako suštinsku istinu izreke *docendo disco*.¹

¹ Lat. *podučavajući učim*. (Prim. prev.)

Uvod

Istorija filozofije je, kako je danas studenti i profesori filozofije vide, retrospektivni konstrukt. Ona je odabrana iz šireg toka istorije ideja kako bi se filozofskim problemima današnjice pružili na uvid prethodni. Ova činjenica se mora naglasiti, ako ni zbog čega drugog, onda da ne bi došlo do zabune oko samih reči *filozofija* i *filozof*. Kroz gotovo celu svoju istoriju, reč *filozofija* uopšteno je označavala *racionalno ispitivanje*, ali je od početka modernog doba u renesansi, pa sve do XIX veka, specifičnije označavala ono što danas nazivamo naukom, premda je *filozof* i dalje bio neko ko istražuje sve i svašta. Otuda kralj Lir kaže Edgaru: „Pusti da najpre govorim sa ovim filozofom. Šta uzrokuje grom?“² Na nadgrobnom spomeniku Vilijama Hazlita, isklesanom 1830. godine, poznati esejista opisan je kao „prvi (nepobitan) metafizičar veka“, zato što se u to vreme ono što danas nazivamo filozofijom nazivalo metafizikom, kako bi se razlikovalo od onoga što danas nazivamo naukom. Ova distinkcija često se označavala i korišćenjem termina *moralna filozofija*, sa značenjem onog što danas nazivamo filozofijom, i *prirodna filozofija*, sa značenjem onoga što danas nazivamo naukom.

Reč *naučnik* skovana je tek 1833. godine, čime je srodnoj reči *nauka* pridodato i značenje koje ona danas primarno ima. Od tog datuma, reči *filozofija* i *nauka* poprimaju svoja sadašnja značenja, s naukom koja se sve više i više razuđivala od prvobitnog opšteg istraživanja, zahvaljujući sve većoj specijalizaciji i usavršavanju.

U savremenoj filozofiji primarne oblasti istraživanja su epistemologija, metafizika, logika, etika, estetika, filozofija uma, filozofija jezika, politička filozofija, istorija sporova u navedenim oblastima, kao i filozofsko preispitivanje pretpostavki, metoda i tvrdnji u raznim oblastima istraživanja u prirodnim i društvenim naukama. Veći deo navedenog, a prve tri oblasti zasigurno, predstavlja u

² V. Šekspir, *Kralj Lir*, III, 4; *Velike tragedije*, prev. B. Živojinović, Vulkan, Beograd, 2016. (Prim. prev.)

današnje vreme temelj filozofskih studija na univerzitetima, kako u anglofonom svetu, tako i u Evropi.

U skladu s tim, ove oblasti istraživanja određuju koje će to niti iz opšte istorije ideja biti odabrane za *današnju istoriju filozofije*, te su tako po strani ostavljene istorije tehnologije, astronomije, biologije i medicine od antike naovamo, istorija fizike i hemije počev od XVII veka i uspon društvenih nauka kao definisanih disciplina od XVIII veka.

Da bismo uvideli šta je to što određuje koje će se niti istorije ideja isplesti u istoriju filozofije, moramo, dakle, pogledati u prošlost kroz sočiva različitih grana savremene filozofije gore pobrojanih, a za to je potrebno razumeti ih makar u osnovnim crtama.

Epistemologija ili teorija saznanja je ispitivanje šta je znanje i kako se do njega dolazi. Ona se bavi razlikama između znanja, mnjenja i mišljenja, pokušava da utvrdi uslove pod kojima je opravdano tvrditi da se nešto zna, i ispituje i rešava skeptičke izazove znanju.

Metafizika je istraživanje prirode stvarnosti i egzistencije. Šta postoji i kako je to što postoji? Šta je postojanje? Koji su najosnovniji oblici bića? Postoje li različite vrste egzistencije ili postojećih stvari? Da li apstraktni entiteti van prostora i vremena, poput brojeva i univerzalnih zakona, postoje uz konkretne stvari u prostoru i vremenu, poput drveća i kamenja? Da li natprirodna bića, kao što su bogovi, postoje zajedno s prirodnim svetom? Da li je stvarnost jedna ili zapravo mnoštvo? Ako su ljudi u potpunosti deo prirodnog kauzalnog poretka univerzuma, može li postojati slobodna volja?

Metafizika i epistemologija su od krunskog značaja za filozofiju u celini. One su, na neki način, fizika i hemija filozofije – poznavanje problema i pitanja u ovim dvema disciplinama nužno je da bi se moglo diskutovati u svim drugim oblastima filozofije.

Logika – nauka o ispravnom i dobrom rasuđivanju – predstavlja opšte oruđe filozofije, kao što je matematika za prirodne nauke. U *Dodatku* skiciram osnovne ideje logike i objašnjavam njene ključne termine.

Etika, kao predmet u programu filozofije, predstavlja istraživanje osnovnih ideja i teorija o tome šta je dobro, o ispravnom i pogrešnom, kao i o moralnom izboru i delanju. Izraz *kao predmet u programu filozofije* upotrebljen je ovde zato što termin *etika* ima nekoliko upotreba. Čak i kad se koristi kao naziv za filozofsku oblast filozofije, pod njim se podrazumevaju dve različite oblasti: ispitivanje etičkih pojmova i rasuđivanja – preciznije je ovo nazvati metaetikom – i ispitivanje normativnog morala, koji nastoji da nam savetuje kako da živimo i

delamo. Normativni moral može se lako razlikovati od metaetičkog istraživanja, koje je više teorijsko, jer se normativni moral definiše kao poduhvat *prvog reda*, a metaetika kao poduhvat *drugog reda*. Kako je i sama filozofija istraživanje drugog reda, termin *etika* u kontekstu izučavanja filozofije obično označava metaetiku.

Međutim, reč *etika*, iako preneseno, takođe označava i shvatanja i stavove koje pojedinci ili organizacije imaju kada je reč o vrednostima do kojih drže, o tome kako delaju i kako vide sebe. Ovakva upotreba termina je opštepoznata i sasvim legitimna, i – zanimljivo – upravo promišljanjem o ovoj upotrebi može se zaključiti da reči *etika* i *moral* ne znače isto. Ovo je lakše uvideti ako se u obzir uzmu etimologije ovih reči: *etika* potiče od grčkog *ethos*, što znači *karakter*, dok je *moral* Ciceronova kovanica od latinskog *mos*, *moris* (množina *mores*), što znači *običaj*, čak i *etikecija*. Moral je, shodno tome, u vezi s našim delima, dužnostima i obavezama, dok se etika bavi onim kakav je neko tip osobe, i premda su ova dva pojma očigledno povezana, ona su jednako očigledno i različita.

Naravno, ova se distinkcija javlja i na bojištima metaetičkih i normativnih rasprava. U tome gde lociraju vrednosti, neke metaetičke teorije fokusiraju se na karakter agensa, neke na posledice dela, a neke pak na to da li je delo učinjeno u skladu s nekom dužnošću. Kada je karakter onoga koji dela bitan, reč je o etici u smislu etosa kako je maločas objašnjen; kada je bitno kakve su posledice dela ili usklađenost dela sa dužnošću, reč je o moralu u užem smislu.

Estetika je istraživanje umetnosti i lepote. Šta je umetnost? Da li je lepota objektivno svojstvo stvari, bilo prirodnih, bilo veštačkih, ili je subjektivna i postoji samo u oku posmatrača? Može li nešto biti estetski vredno čak i kad nije lepo, čak i kad nije umetničko delo? Da li su estetske vrednosti prirodnih pojava (pejzaža, sutona, lica) drugačije od onih koje pripisujemo umetničkom delu (slici, pesmi, muzičkoj kompoziciji)?

Filozofija uma je istraživanje prirode mentalnih fenomena i svesti. Nekada je bila sastavni deo metafizike, zato što je ona, baveći se prirodom stvarnosti, morala da razmatra da li je stvarnost samo materijalna, ili ima i nematerijalne vidove, poput uma, ili možda postoji samo u našem umu, kako idealistički filozofi tvrde. Ali kako se dolazilo do konsenzusa oko stava da je stvarnost suštinski i jedino materijalna, te da su nematerijalni fenomeni suštinski proizvodi materijalne aktivnosti mozga, razumevanje tih fenomena, a posebno prirode svesti, postalo je predmet velikog interesovanja.

Filozofija jezika je istraživanje kako zvucima pridružujemo značenje i obeležja na način koji omogućava sporazumevanje i otelovljavanje misli, štaviše, kako uopšte čine mogućim iole složeniju misao. Šta je semantička jedinica – reč,

rečenica ili govor? Šta je uopšte značenje? Šta to znamo – ili znamo kako da uradimo – kada znamo značenje izraza u nekom jeziku? Postoji li samo *jedan engleski jezik*, ili idiolekata engleskog postoji koliko i govornika tih idiolekata, što bi značilo da je *jedan jezik* zapravo ukupan zbir njegovih idiolekata, koji se ne preklapaju u potpunosti? Kako tumačimo i razumemo jezičku upotrebu drugih? Koje su epistemološke i metafizičke implikacije našeg shvatanja jezika, značenja i jezičke upotrebe?

Filozofija uma i filozofija jezika su u akademskoj filozofiji, u poslednje vreme, iz opravdanih razloga združene u jednu disciplinu, o čemu svedoče i naslovi knjiga i imena univerzitetskih kurseva.

Politička filozofija je istraživanje principa društvene i političke organizacije i njihove suvislosti. Ona se pita koji je najbolji način organizacije i upravljanja društvom. Šta je to što neku formu vladavine čini legitimnim? Na kojim osnovama počiva ovlašćenje institucija u državi ili u društvu? Koje su prednosti i mane demokratije, komunizma, monarhije i drugih oblika političkih uređenja?

Istorija filozofije, kako je vide pomenute discipline gledajući unazad, sastavni je deo same filozofije, zato što su se sve ove discipline razvijale tokom vremena kao – uslovno rečeno – veliki razgovor mislilaca koji žive u različitim vekovima, u različitim okolnostima, ali koji su, uprkos tome, obuzeti istim suštinskim pitanjima. Upravo zato je poznavanje *sudske prakse* ovih debata presudno da bi se one razumele. To će nas sprečiti da bespotrebno iznova i iznova izmišljamo toplu vodu, pomoći će nam da izbegnemo greške i ne upadnemo u zamke, omogućiti nam da izvučemo korist iz truda naših prethodnika i uvida do kojih su došli, i pružiti nam materijal koji nam može koristiti pri pokušajima da razumemo predmet o kom je reč, te da formulišemo prava pitanja u vezi s njim.³

Filozofsko ispitivanje pretpostavki, metoda i tvrdnji u drugim oblastima istraživanja jeste ono na šta se misli kada se koriste termini kao što su *filozofija nauke*, *filozofija istorije*, *filozofija psihologije* i slično. Svako istraživanje počiva na pretpostavkama i koristi se određenim metodologijama i neophodno je da u tom pogledu bude samosvesno. Filozofska pitanja o nauci, primera radi, postavljaju i sami naučnici, a ne samo filozofi. Isto tako, filozofska pitanja o izučavanju istorije postavljaju istoričari raspravljajući o svojim metodima i ciljevima. Razmotrimo detaljnije obe ove tvrdnje ponaosob u nastavku.

³ O svemu u filozofiji i istoriji filozofije može se raspravljati. Tezu da je cela filozofska tradicija jedan veliki razgovor osporavaju samo oni koji misle da se misao nekog filozofa ne može razumeti ukoliko se taj filozof čvrsto ne postavi u kontekst svoga vremena. To je tačno, ali nas to ne sprečava da vidimo i jasan kontinuitet koji postoji između filozofovih i naših ideja i interesovanja. (Prim. aut.)

Treba li nauku razumevati realistički ili instrumentalistički – to jest, da li su entiteti na koje se u nauci referiše tehničkim terminima stvarno postojeće stvari, ili su oni korisni konstrukti koji pomažu da se organizuje razumevanje proučavanih fenomena? Da li je naučno zaključivanje deduktivno ili induktivno? Postoji li naučno *znanje* ili je, s obzirom na to da za sve u nauci postoji mogućnost da bude osporeno novim dokazima, reč o sistemu teorija čvrsto poduprtih dokazima, koje su i same intrinzično oborive?

Što se tiče istorije: ako ne postoji dokaz koji bi bilo potvrdio, bilo osporio tvrdnju o nekom događaju iz prošlosti, znači li to da je ta tvrdnja, bez obzira na to, definitivno ili tačna ili netačna, ili nije nijedno od ta dva? Istorija se piše u sadašnjosti na osnovu dokaza – dnevnika, pisama, arheoloških ostataka – koji su do sadašnjosti preživeli (ili samo tako mislimo): ona je pristrasna i fragmentarna, a mnogo tragova prošlosti je izgubljeno. Može li se, dakle, uopšte govoriti o znanju o prošlosti, ili u najboljem slučaju, samo o interpretativnoj rekonstrukciji – a možda prečesto i samo o nagađanju?

Promišljanje o vrstama istraživanja i o pitanjima koje ta istraživanja potežu, pokazuje da je filozofija pokušaj da se pronađe smisao, da se dođe do razumevanja i perspektive u odnosu na one brojne životne oblasti gde vladaju sumnja, teškoća, opskurnost i neznanje – ili drugim rečima: na granicama svih naših nastojanja.

Ovako svojim studentima objašnjavam ulogu filozofije: ljudi se nalaze na traci svetla unutar ogromne tame neznanja. Svaka od posebnih disciplina ima svoje mesto na jednom delu oboda te trake svetla, odakle se napreže kako bi izvidela izvan u tamu i uočavala oblike, proširujući, na taj način, horizont svetla malo dalje. Filozofija patrolira celim tim obodom, posebno se trudeći na onim delovima gde još ne postoji specijalna disciplina, pokušavajući da formuliše prava pitanja, kako bi postojala mogućnost da se formulišu i odgovori.

Ovaj zadatak – postavljanje pravih pitanja – zaista je ključan. Do XVI i XVII veka, filozofi su nedovoljno često na pravi način postavljali pitanja o prirodi. Čim su to učinili, počele su da se rađaju prirodne nauke, koje su se razvile u veličanstvene i moćne oblasti istraživanja, koje su stvorile moderni svet. Tako je u tim vekovima filozofija iznedrila nauku; u XVIII veku je iznedrila psihologiju, u XIX sociologiju i empirijsku lingvistiku, a u XX odigrala važnu ulogu u razvoju veštačke inteligencije i kognitivne nauke. Doprinos filozofije neurologiji i neuropsihologiji i dalje traje.

Ipak, suštinska pitanja u epistemologiji, metafizici, etici, političkoj filozofiji i filozofijama ovoga ili onoga i dalje opstaju. To su trajna i trajno aktuelna pitanja,

zato što su pokušaji da se na njih odgovori deo pokušaja čovečanstva da razume sebe i svoje mesto u univerzumu. Neka od tih pitanja deluju neodgovorivo – ali ponašati se kao da ona to jesu značilo bi prerano odustati. Povrh toga, kako je Pol Valeri rekao, *Une difficulté est une lumière. Une difficulté insurmontable est un soleil*: „Poteškoća je svetlo. Nepremostiva poteškoća je sunce.“⁴ Prelepa misao! Zato što nas uči da je i pokušaj da se razreši ono naizgled nerazrešivo izuzetno poučan – što istorija filozofije dokazuje.

Ono što sledi je, dakle, istorija filozofije u današnjem značenju te reči, pokazujući kako je predmet današnjih filozofskih istraživanja nastao i kako se razvijao. Ovde pre svega pišem o istoriji zapadne filozofije, ali pružam i pregled indijske, kineske i arapsko-persijske filozofije (i razmatranje o filozofiji u Africi) kako bih istakao neke sličnosti i razlike između velikih tradicija misli: v. početne stranice V dela. Svugde sam se, iz nužde, usredsredio na glavne ličnosti i ideje, a u slučaju nezapadnih tradicija, pišem kao posmatrač s one strane jezičke barijere, s veoma skromnim pristupom sanskritu, paliju i drevnom kineskom, a bez ikakvog pristupa arapskom.

Razlika između ove i drugih istorija filozofije jeste to što ova ne skreće u ono što većina drugih pruža, konkretno, pregled teologija Avgustina, nekih ranohrišćanskih crkvenih otaca i sholastičara kasnijeg srednjovekovlja, poput Tome Akvinskog ili Dunska Skota. Ovo je istorija filozofije, a ne teologije ili religije. Kada su posredi istorije filozofije koje među filozofe uvršćuju i teologe, onda nema dobrog razloga da hrišćanski teolozi budu uključeni, a da to ne budu jevrejski ili islamski teolozi. Takođe, u istoriju filozofije nije nimalo opravdanije uvrstiti teologiju nego istoriju nauke (štaviše, znatno je smislenije učiniti to sa potonjom). Fundamentalna razlika između filozofije i teologije jeste to što filozofija predstavlja pokušaj da se nama i našem svetu da smisao tako što postavlja pitanja šta treba da mislimo i zašto, dok je teologija poduhvat ispitivanja i izlaganja ideja o određenoj vrsti bića, ili bića za koje se prihvata da stvarno ili potencijalno postoje, konkretno, o bogu ili bogovima – biću ili bićima koja bi trebalo da su značajno i upadljivo drugačija od nas. Kao što pišem baveći se ovim pitanjem u vezi s arapsko-persijskom filozofijom u V delu, „ako je polazište nekog promišljanja prihvatanje religijske doktrine, onda je to promišljanje teologija, ili teodiceja, ili egzegeza, ili kazuistika, ili apologetika, ili hermeneutika, ali nije filozofija“: i to je načelo demarkacije kog se držim kroz celu knjigu.

⁴ P. Valéry, A, *Mauvaises pensées et autres* [fr. *Loše misli i drugo*], 1942, str. 16. (Prim. prev.)

Ova teza bi se mogla predstaviti više polemički tako što bi se reklo da je filozofija za teologiju ono što je poljoprivreda za baštovanstvo: filozofija je mnogostruko veći, širi i raznovrsniji poduhvat nego partikularni, lokalizovani i usredsređeni poduhvat govorenja ili teoretisanja o bogu (što i jeste značenje reči *theo-logos*). Naravno da se s vremena na vreme u filozofiji postavi i pitanje da li postoje natprirodna bića ili sile, te šta bi to promenilo u našoj slici sveta i nas samih. A postoje i filozofi koji su, oslanjajući se na koncept božanstva koji su preuzeli iz prirodne teologije (reč je o uopštenim razmatranjima o natprirodnom umu ili sili), iskoristili to kako bi jemčili da je znanje moguće (kao Dekart), ili kao osnovu postojanja (poput Barklija i nemalo drugih). Ovi nazori razmatrani su na odgovarajućim mestima u nastavku knjige. Međutim, zamršeni pokušaji da se nađe smisao nečemu poput božanstva, onako kako tradicionalne religije žele da se ono razume – kao svemoćno, večno i sveznajuće biće ili bića, i tako dalje – ne predstavljaju, osim veoma posredno, plodonosni deo povesti filozofije, te su stoga ostavljeni sopstvenim istoričarima.

I DEO

Antička filozofija

Filozofija pre Platona

Antički svet od nas razdvaja zid: period propasti i pada Rimskog carstva i uspon hrišćanstva. Edvard Gibon je povezao ova dva fenomena, odredivši prethodni kao posledicu potonjeg. On je u dobroj meri u pravu. Setite se da je 313. godine car Konstantin Milanskim ediktom ozakonio hrišćanstvo i pružio mu zaštitu, a nedugo zatim, car Teodosije I je, izdajući Solunski edikt, proglasio hrišćanstvo zvaničnom religijom carstva, a ostale religije obezakonio. Ova promena brzo je donela ploda. Od IV veka naovamo izgubljena je ogromna količina antičke književnosti i materijalne kulture, od čega je veliki deo bio hotimice uništen. Hrišćanski ziloti rušili su statue i hramove, uništavali slike i spaljivali paganske knjige u orgiji zatiranja prethodne kulture, što je trajalo nekoliko vekova. Procenjuje se da je i do 90% antičke književnosti nestalo u toj agresiji. Hrišćani su uzeli kamen od porušenih hramova i sagradili svoje crkve, a preko rukopisa filozofa i pesnika pisali su tekstove Svetog pisma. Teško je pojmiti, a još teže oprostiti, taj neizmerni gubitak književnosti, filozofije, istorije i kulture uopšte. Povrh toga, u to vreme postojalo je nekoliko sukobljenih i konkurentnih verzija hrišćanstva, i pokušaj – koji je u jednom trenutku uspeo – da se dostigne određeni stepen saglasnosti oko ispravne verzije zahtevao je da se sa drugim verzijama ophodi kao prema jeresima i zastranjenjima koje treba potisnuti, uključujući tu i nasilno potiskivanje.

U svom napadu na prošlost, hrišćanstvo je bilo potpomognuto i drugima koji su delili taj nehaj za visoku klasičnu civilizaciju: Hunima, Gotima, Vizigotima i drugima varvarima, čije su seobe i invazije u sve slabije Rimsko carstvo ubrzale njegovu propast.⁵ Opadanje intelektualnog i kulturnog života bilo je istovremeno i uzrok i posledica sve goreg obrazovanja; pisalo se i izdavalo sve manje knjiga,

⁵ Mislimo, naravno, na Zapadno rimsko carstvo. Vizantija je opstala dovoljno dugo da omogući muslimanima, koji su u kasnijim vekovima došli u najezdama, da uberu plodove ostataka klasične misli: v. str. 182–186. (Prim. aut.)

nametnuta su ograničenja šta je moglo da se čita i o čemu je moglo da se diskutuje, te je došlo i do očekivanih posledica – do procvata gluposti i ograničenosti. Hrišćanstvo se ponosi činjenicom da su zaslugom monaha sačuvani fragmenti klasične književnosti, koji su uspeli da se provuku kroz ovo razdoblje zapanjujućeg uništavanja, jer su oni, u kasnijim vekovima, prepisivali neke od preživelih rukopisa. I premda je ovo bilo tek delimičan, zakasneli i neprikladan odgovor na razuzdani zilotizam ranijih verujućih, moramo biti zahvalni makar i za to.

Kao što bi se moglo očekivati, samo ona dela koja su smatrana najznačajnijim i najizuzetnijim, od ljudi koji su i sami smatrani takvim, uspela su da prežive – ali čak i tako, mnogo dela nekih od najvećih imena je nestalo. Zamislite samo: Aristofan je bio samo jedan od velikog broja atinskih dramskih pisaca u V i IV veku p. n. e. Na osnovu citata i aluzija znamo imena još oko 170 drugih komediografa i za 1.483 naslova njihovih komada. Sve to je izgubljeno; preživelo je samo jedanaest od više od četrdeset Aristofanovih dela. Imamo samo sedam Eshilovih tragedija od sedamdeset za čije naslove znamo. Zamislite da je, od trideset šest komada štampanih u prvom izdanju Šekspirovih dela (znamo za makar jedan njegov izgubljeni komad – *Kardenio* – za koji se smatra da ga je napisao sa Džonom Flečerom) danas poznato samo četiri. Da znamo naslove ostalih trideset dva, do kakvog bi to nagađanja dovelo. Zamislite kada bi naši dalji potomci imali samo četiri Šekspirova komada, ništa od Servantesa ili Getea, već samo njihova imena i podatke o njihovom ugledu, fragment-dva od Šilera, kad ne bi imali Džejn Ostin ili Džordž Eliot, već opet samo pohvale na račun njih dve, kad bi imali po koji citat Marksa u delima drugih, kopiju kopije Pusenove slike, jednu jedinu Bodlerovu pesmu, samo nekoliko Kitsovih stihova, i tako dalje – samo mrvice i ostatke, i to ne uvek od najboljeg iz tog doba. Ovako zapravo stoje stvari kada je reč o klasičnoj i helenskoj antici. (Uzmite u obzir i ovo: nesreće i razaranja kakvim istorija obiluje, možda zaista učine da ni naša budućnost ne bude imala da ponudi o nama mnogo više od ovoga). Možda je ironično to što su upravo oni povezani sa drugom istočnom religijom – islamom – koja se, nekoliko vekova kasnije, i sama probila u klasični svet (ili pre, u ono što je tada već postalo truplo klasičnog sveta), bili ti koji su sačuvali od zaborava ponešto iz zaostavštine tog trupla.⁶

Kao što nam ovaj nauk govori, ono što znamo o Platonovim filozofskim pret-hodnicima – uobičajeno poznatih kao predsokratovski filozofi, iako su neki od

⁶ Ne zaboravite da je u ovo vreme Istočno rimsko carstvo već bilo transformisano u sasvim hrišćansku Vizantiju, koja nije bila ništa zainteresovanija za pažljivo čuvanje prethrišćanske kulture od bilo kog drugog dela hrišćanskog sveta. (Prim. aut.)